

УДК 336.711.65

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ПЛАТІЖНА СИСТЕМА»

Ірина Семенівна КРАВЧЕНКО

д. е. н., проф., Університет банківської справи Національного банку України (м. Київ)

Юлія Станіславівна БАЛАКІНА

аспірант Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ)

Анотація. У статті на основі розгляду визначень поняття «платіжна система» автори виявили, що зазначене поняття використовується для визначення, з одного погляду, загальноекономічного явища, а з іншого, – мікроекономічної категорії. У статті розглянуто різні підходи до визначення сутності поняття «платіжна система», а саме: структурний, структурно-функціональний, інституційний та процесний підходи до визначення платіжної системи як загальноекономічної категорії та структурно-функціональний підхід під час визначення сутності платіжної системи як мікроекономічної категорії. Автори запропонували власне визначення платіжної системи як загальноекономічної категорії у широкому та вузькому значеннях, а також визначення платіжної системи як мікроекономічної категорії. Крім цього, з метою визначення сутності поняття «платіжна система» як мікроекономічної категорії автори визначили характерні ознаки сучасних платіжних систем.

Ключові слова: міжбанківська система переказу коштів, оператор платіжної системи, платіж, платіжна організація, платіжна система, система переказу коштів.

Ключевые слова: межбанковская система денежных переводов, оператор платёжной системы, платёж, платёжная организация, платёжная система, система денежных переводов.

Постановка проблеми. До вісімдесятих років минулого століття платіжна система розглядалася як суто технічна інфраструктура, що забезпечує рух коштів. Але у результаті трансформації економічних відносин та економічної системи з адміністративно-командної до ринкової роль платіжної системи значно зросла. Вона стала розглядатися як компонент державної кредитно-фінансової системи й елемент інфраструктурної та технологічної основи для реалізації цілей грошово-кредитної політики центрального банку, а її ефективність стала одним із чинників, що впливає на стабільність фінансової системи, підвищення ліквідності фінансового ринку та швид-

Аннотация. В статье на основе рассмотрения определений понятия «платёжная система» авторами выявлено использование данного понятия для определения, с одной стороны, общеэкономического явления, а, с другой стороны, – микроэкономической категории. В статье рассмотрены различные подходы к определению сущности понятия «платёжная система»: структурный, структурно-функциональный, институциональный и процессный подходы к определению платёжной системы как общеэкономической категории и структурно-функциональный подход при определении платёжной системы как микроэкономической категории. Кроме того, с целью определения сущности понятия «платёжная система» как микроэкономической категории авторами определены характерные признаки современных платёжных систем.

кість обігу грошей [1, с. 227]. Не зважаючи на важливість ролі платіжних систем, дослідження сутності поняття «платіжна система» не набули достатньої комплексності та загального визнання. Становлення платіжної системи як предмета дослідження економічної науки відбулося порівняно недавно, а українські дослідники тільки розпочинають науковий аналіз сутності та питань функціонування платіжних систем. Разом із тим стрімкий розвиток платіжних систем і зміна їх ролі в економіці призводять до того, що окремі наукові дослідження у сфері платіжних систем втрачають свою актуальність. У зв'язку з цим теорія організації, управління, регулювання та

оверсайта платіжних систем досі є одним із найменш розроблених розділів економічної науки, що потребує комплексного підходу до вивчення й аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі теоретичні та практичні питання щодо структури, управління та діяльності, а також визначення і класифікації платіжних систем досліджувалися відомими українськими та зарубіжними науковцями. У визначеннях поняття платіжна система, досліджених авторами, чітко простежується два погляди на дефініцію сутності поняття платіжної системи та різні підходи до цього. Більшість науковців розглядають платіжну систему як загальноекономічне явище, інші ж підходять до визначення платіжної системи як мікроекономічної категорії. Науковцями сформовано різні підходи до визначення сутності платіжної системи, серед яких можна виділити структурний (С. Г. Арбузов, Т. Коккола, Комітет із платіжних систем та систем розрахунків Банку міжнародних розрахунків), структурно-функціональний (О. М. Коробейникова, Ю. Ю. Мазіна, Б. Саммерс, М. Церасіно), інституційний (Н. В. Байдукова), процесний (Л. О. Ющишина та С. М. Сало) підходи до визначення платіжної системи як загальноекономічної категорії та структурно-функціональний підхід (Г. Н. Білоглазова, Т. Коккола, С. В. Криворучко, С. О. Пиріг, Комітет із платіжних систем та систем розрахунків Банку міжнародних розрахунків) під час визначення сутності платіжної системи як мікроекономічної категорії. При цьому єдина загально визнана дефініція поняття «платіжна система» у науковій літературі до сьогодні відсутня, крім цього поза увагою дослідників залишилося визначення ролі платіжної системи в економіці та її характерних ознак.

Мета статті – аналіз основних підходів до визначення сутності, а також надання авторського визначення поняттю «платіжна система».

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Найбільшої популярності набуло визначення платіжної системи Комітету з платіжних систем та систем розрахунків Банку міжнародних розрахунків, який визначає платіжну систему як «набір платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких забезпечує грошовий обіг» [2, с. 37]. Крім цього, у документах цієї міжнародної організації простежується інше визначення платіжної системи, відповідно до якого, платіжна система «це набір інструментів, про-

цедур і правил переказу коштів між учасниками чи серед учасників; система включає учасників та організацію, яка є її оператором. Основою платіжної системи, як правило, є угода між учасниками й оператором, а переказ коштів відбувається відповідно до узгодженої ними операційної інфраструктури» [3, с. 148].

Представник Європейського центрального банку Том Коккола також підтримує перше визначення, подане Комітетом із платіжних систем та систем розрахунків Банку міжнародних розрахунків. Але при цьому також зазначає, що поняття «платіжна система» може розглядатися і як аналогічне поняттю «система переказу коштів», що означає «офіційна угода на основі приватного договору або законодавства з кількома членами, загальними правилами і стандартизованими механізмами для передачі, клірингу, неттингу та/або погашення грошових зобов'язань, що виникають між його членами» [4, с. 25], чим, на нашу думку, дещо звужує його значення.

Значимо, що більшість українських науковців підходять до визначення платіжної системи як макроекономічної категорії та визначають її зміст, виходячи зі структури. С. Г. Арбузов [5, с. 51] та О. Д. Вовчак [6, с. 54] уточнюють перше визначення, подане Комітетом із платіжних систем та систем розрахунків Банку міжнародних розрахунків, і визначають платіжні системи як «набір платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких забезпечує грошовий обіг разом з інституційними й організаційними правилами та процедурами, що регламентують використання цих інструментів і механізмів».

Ряд авторів підходять до визначення сутності платіжної системи з організаційно-функціонального погляду. Відомий фахівець у сфері платіжних систем представник Міжнародного валютного фонду Брюс Саммерс, характеризуючи сучасну ринкову економіку, визначає платіжну систему як «ряд правил, установ і технічних механізмів для переказу коштів, що є невід'ємною частиною грошово-кредитної системи такої економіки» [1, с. 11]. Не зважаючи на те, що наведене визначення було подано автором ще на початку 90-их років минулого століття, і до нині актуальне. Науковець Ю. Ю. Мазіна визначає платіжну систему як «сукупність інститутів, інструментів та процедур, передбачених для врегулювання і погашення зобов'язань економічних суб'єктів під час придбання та використання ними матері-

альних, нематеріальних та фінансових ресурсів» [7]. О. М. Коробейникова визначає платіжну систему як «сукупність фінансових інститутів, що здійснюють операційну, координаційну, консультативну та інші види діяльності у сфері здійснення платежів і розрахунків в економіці та (або) її окремих секторах» [8, с. 98]. Зазначимо, що, на нашу думку, це визначення не відображає повної сутності платіжної системи. Оскільки серед перелічених функцій відсутнє саме здійснення платежів і розрахунків, що є її характерною функцією, а операційна, координаційна та консультативна функції є лише допоміжними у платіжній системі.

1) Науковець Н. В. Байдукова підходить до визначення платіжної системи як особливого інституту ринкової економіки та грошової системи та визначає її як «інституційне утворення, у основі якого лежить сукупність звичаїв, норм та правил, договірних відносин, технологій, технічних засобів, методик та організації розрахунків, за допомогою яких всі учасники можуть здійснювати фінансові операції і розрахунки один із одним» [9]. На нашу думку, таке визначення не є завершеним, бо, з одного боку, складається уявлення, що платіжна система розглядається як певна організація, що має «внутрішні та зовнішні нормативні акти», а з іншого - основною функцією платіжної системи є здійснення грошових розрахунків та / або переказу коштів між користувачами послуг цієї платіжної системи;

2) наявність оператора платіжної системи,¹ що забезпечує функціонування платіжної системи, оператор платіжної системи може бути як банківською установою, так і небанківською установою, крім цього, функції оператора платіжної системи може виконувати центральний банк;

3) наявність чітко визначених правил щодо участі у платіжній системі та функціонування платіжної системи;

4) наявність учасників, які надають послуги у платіжній системі на основі угоди з оператором платіжної системи;

5) клієнтами у платіжній системі є відправник коштів та їх отримувач, які можуть бути однією особою² (або організацією);

6) узгоджена операційна інфраструктура та наявність програмно-технічного комплексу для

забезпечення виконання основної функції;

7) надання послуг платіжної системи на платній основі;

8) здійснення діяльності у межах правового поля, що регулює діяльність платіжних систем.

Отже, на нашу думку, платіжна система є інфраструктурою фінансового ринку, що містить установу, що забезпечує операційну діяльність платіжної системи, учасників платіжної системи, а також інші елементи, що забезпечують здійснення розрахунків за платежами і переказами учасників і користувачів послуг платіжних систем або третіх осіб шляхом взаємодії між ними у межах визначеного правового поля.

Висновки. Аналіз наукової літератури показав, що єдине загальновизнане визначення поняття «платіжна система» на сьогодні відсутнє, але з поміж більшості визначень можна виділити основні два підходи до визначення його сутності. Деякі автори розглядають платіжну систему як загальноекономічне явище, інші – як окремий економічний суб'єкт. Науковці сформували різні підходи до визначення сутності платіжної системи, серед яких можна виділити структурний, структурно-функціональний, інституційний і процесний підходи до визначення платіжної системи як загальноекономічної категорії та структурно-функціональний підхід під час визначення сутності платіжної системи як мікроекономічної категорії. На основі здійсненого аналізу підходів різних науковців до визначення сутності поняття «платіжна система» можна дійти висновку, що це поняття сьогодні використовується для визначення, з одного погляду, загальноекономічного явища а, з іншого, - мікроекономічної категорії. У першому випадку, на нашу думку, доцільно розглядати платіжну систему у широкому значенні як механізм, що забезпечує грошовий обіг, та є невід'ємним компонентом державної кредитно-фінансової системи й елементом інфраструктурної та технологічної основи, що сприяє реалізації цілей грошово-кредитної політики центрального банку. У вузькому значенні як сукупність інституційних та інфраструктурних елементів, платіжних інструментів, договірних відносин і законодавчих норм, що забезпечують рух коштів між економічними суб'єктами. Крім цього, як вже було зазначено, поняття «платіжна система» використовується також для позначення окремого економічного суб'єкта як мікроекономічна категорія, що має характерні для неї риси, серед яких варто виділити: здійснення грошових розрахунків та / або переказу коштів між користу-

¹ платіжної організації відповідно до українського законодавства

²

вачами послуг цієї платіжної системи; наявність оператора платіжної системи (центральный банк, комерційний банк або небанківська установа); наявність чітко визначених правил; наявність учасників; клієнтами у платіжній системі є відправник коштів та їх отримувач; платність послуг. Отже, платіжна система – це інфраструктура фінансового ринку, що складається з установи, що забезпечує операційну діяльність платіжної

системи, учасників платіжної системи, а також інших елементів, що забезпечують здійснення розрахунків за платежами і переказами учасників та користувачів послуг платіжних систем або третіх осіб шляхом взаємодії між ними. Напрямами наступних досліджень може бути класифікація платіжних систем, а також питання нагляду за діяльністю платіжних систем.

Список використаних джерел

1. Спіндлер Дж. Э., Саммерс Б. Д. Центральный банк и платёжная система / Дж. Эндрю Спіндлер, Брюс Д. Саммерс // Платёжная система: структура, управление и контроль МВФ. — Вашингтон. — 1994. — 280 с.

2. A glossary of terms used in payments and settlement systems / Bank for International Settlements, CPSS. — Basel : BIS, 2003. — 53 p.

3. Principles for financial market infrastructures / CPSS-IOSCO. — Basel: BIS, 2012. — 188 p.

4. Kokkola T. The payment system Payments, securities and derivatives, and the role of the Eurosystem / Tom Kokkola. — ECB, 2010. — 369 p.

5. Косова Т. Д., Папаика А. А., Арбузов С. Г., Цыганов О. Р., Деева Н. Е. Центральный банк и денежно-кредитная политика. — К. : Центр учебной л-ры, 2011. — 328 с.

6. Вовчак О. Д. Платіжні системи : навчальний посібник / О. Д. Вовчак, Г. Є. Шпаргало, Т. Я. Андрейків. — К. : Знання, 2008. — 341 с.

7. Мазина Ю. Ю. Надзор за платежными системами (на примере частных платежных систем): автореф. дис. к. эк. наук : 08.00.10 / ИГХТУ. — Иваново, 2002. — 22 с.

8. Коробейникова О. М. Теоретико-методологический анализ сущности локальных платёжных систем / О. М. Коробейникова // Современная экономика: проблемы, тенденции, перспективы, № 9, 2013, 94-108 с.

9. Байдукова Н. В. Методология формирования и функционирования платежной системы: автореф. дис. д-ра эк. наук : 08.00.10 / ГОУВПО «СПб гос. ун-т эк. и финансов». — СПб, 2007. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/metodologiya-formirovaniya-i-funktsionirovaniya-platezhnoi-sistemy>.

10. Ющишина Л. О. Електронні платіжні системи у міжнародній практиці та їх застосування в Україні [Текст] / Л. О. Ющишина, С. М. Сало

// Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси, 2012. т. Вип. 9 (3). — 508-513 с.

11. Национальная платежная система России: проблемы и перспективы развития / Н. А. Савинская [и др.]; под ред. д-ра экон. наук, проф. Н. А. Савинской, д-ра экон. наук, проф. Г. Н. Белоглазовой. — СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2011. — 131 с.

12. Криворучко С. В. Модернизация национальной платежной системы на основе институционального и инфраструктурного взаимодействия : автореф. дис. д-ра эк. наук : 08.00.10 / Рос. академия предпринимательства. — М, 2009. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/modernizatsiya-natsionalnoi-platezhnoi-sistemy-na-osnove-institutsionalnogo-i-infrastruktura>.

13. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні [Електронний ресурс]: Закон України: від 05.04.2001 N 2346-III зі змінами та доповненнями. — Режим доступа : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>.

14. Аністратенко О. О. Деякі аспекти розвитку платіжних систем / О. О. Аністратенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т. 8. — Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС, 2003. — 364 с.

15. Климчук А. В. Проблеми розвитку платіжної системи України та шляхи їх вирішення / А. В. Климчук, Н. А. Стеценко // Соціум. Наука. Культура [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://intkonf.org/klimchuk-a-v-stetsenko-n-a-problemi-rozvitku-platezhnoyi-sistemi-ukrayini-ta-shlyahi-yih-virishennya/>.

16. Адабашев Т. К. До питання про визначення основних ознак платіжної системи / Т. К. Адабашев // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Сер. : Право. В. 2. Ч. 1. Т. 2. — Ужгород, 2012. — С. 156-160.